

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
YAYINLARI

DIYANET DERGİSİ

DİNİ, İLMİ, EDEBİ, MESLEKİ
AYLIK DERGİ

İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşlerini
Filen İdare Eden Sorumlu Müdür

M. SAİM YEPREM

Diyanet İşleri Başkanlığı
Derleme ve Yayın Müdürü

Ayyıldız Matbaası A.Ş.
17 75 92 - 17 25 24 Ankara

Mizanpaj
Grafik Stüdyo S 17 00 26 - Ankara

OCAK - ŞUBAT 1975
CİLT: XIV — SAYI: 1

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

"DE Kİ:
O (TEMİZ VE
HOŞ
RIZIKLARI),
DÜNYA
HAYATINDA
İMAN EDENLER
İÇİNDİR.
KIYÂMET GÜNÜ
İSE
SADECE
ONLARA
(MÜ'MİNLERE)
MAHSUSTUR..."

(el-A'raf: 32)

insanlık târihinin en büyük yardımlaşma kurumlarından biri Vakıf'tır. İslâm Dîni sosyal yardımlaşmaya büyük önem vermektedir. Zaten insan, ahlâkî ve insanî bir görev olarak çevresine yardım etmek ister. Vakıf insanların hayatta iken yapabilecekleri maddî en büyük hayır işidir. Vakıf şöyle tanımlanır: Yararı kullara ait olmak üzere bir malı kendi mülkünden çıkararak Allah yoluna tahsis etmektir.

VAKIFLAR

(DOĞUŞU ve GELİŞMESİ)

Vakıf kelimesi Kur'an'da mevcut değilse de bu kelimenin anlamına yakın birçok kelime vardır: "Sevdiğiniz şeylerden sarfetmedikçe iyiliğe erişemezsiniz. Her ne sarfederseniz şüphesiz Allah onu bilir.", "...İyilikte ve fenalıktan sakınmakta yardımlaşın."2 ve diğer birçok âyetlerde "birr", "sadaka" ve "ih-san" kelimeleri geçer. Müslümanları vakıf kurmaya götüren en başta gelen âmil Peygamber (s.a.s.)'in hadisleri olmuştur. O bir hadisinde şöyle buyurur: "Ademoğlu ölünce yapmakta olduğu hayır işleri durur. Ancak üçü müstesnadır: Faydalı ilim bırakan, arkasından dua eden iyi evlâdı olan, bir de sadaka-i câriye yâni kesilmeden devam eden hayır yapanların sevabı kesilmez."3

Dr. İSMET KAYAOĞLU

(1) Âl İmran: 92.

(2) el-Mâide: 2.

(3) Müslim, Vasiyye 14; Ebu Davud, Vasâya 14; Tirmizî, Ahkâm 36; Ahmed b. Hanbel III. 272.

Yine vakıf hakkında sağlam bir dayanak, Hz. Ömer'den rivâyet edilen bir hadistir. Burada Hz. Ömer sağlığında Semğ denilen öz malı bir hurmalığı vakfetmek isteyerek; "Yâ Rasûlallah! Bana göre en güzel ve kıymetli bir hurmalığa mâlik bulunuyorum. Hâlis kazancım olan bu malımı vakfetmek istiyorum." diye Peygamber (s.a.s.)'e arzettiğinde, O; "Bu hurmalığın aslını, rakabesini vakfet. Artık o satılmaz, hibe edilmez, vâris olunmaz, yalnız onun mahsulü ihtiyacı olana infak edilir, yedirilir." buyurdu⁴.

Böylece vakfın meşrûluğu Kitap, Sünnet ve İcma' ile sabit olmuştur. Öte yandan İslâmiyet'ten önce de Arabistan'da vakfın bulunduğu ileri sürülmüştür. Ancak müslümanların genel görüşüne göre Arabistan'da İslâm'dan önce vakıf yoktu⁵. Bir görüşe göre de: "Benü Şeybe, Peygamber (s.a.s.) zamanında Kâ'be'nin koruyucuları idi. Bugüne kadar imtiyazlarını muhafaza ettiler. Kayıtlar, İslâm öncesi devirde bu idarenin vakıf idaresine dönüştüğünü görmeye imkân verir. Burada vakıf kelimesi mevcuttur. Mülkiyet, ebedî olarak mâbede ve onun Tanrısına hasredilmiştir. İşletilmesi ise özel kişilere, bedel karşılığı verilmiştir."⁶

Vakfın kaynağından bahsederken, diğer dinlerde de vakfın bulunduğu işaret edelim. Budist vakıfların mevcut olduğu ve en büyük Budist mâbedinin bugün Brahmanlar tarafından yönetilmekte bulunduğunu görüyoruz⁷. Zengin Uygur edebiyâtının elde kalan belgeleri arasında vakıf vesikaları bulunmuştur. Prof. Köprülü vakfın en eski kaynağı hakkında şu bilgiyi vermektedir: "Bizce vakıfların menşei yalnız Roma ve Cermen hukuklarında değil, daha eski şark medeniyetlerinde ve, bilhassa Mezopotamya'da aramak daha doğrudur. Bâbil'de Sumu-la-ilu devrinde tesis edilmiş dinî bir vakıf hakkında mâlûmatımız vardır: Rûhunun selâmetini temin etmek isteyen dindar bir adam, mâbud Şaarum ile mâbede Şallat namlarına bir mâbed yaptırmış ve tâyin ettiği bir râhibin oturması için de bir mülk hibe etmiştir. Bunu tesbit eden ve umûmiyetle Kudurru adı verilen hukûkî vesika, vakıf sâhibi, bu râhibin vazifesi üzerinde her türlü iddiadan vazgeçtiğini, aksi takdirde hükümdârın ve Şamas'ın bir düşmanı gibi muameleye tâbi tutulması lâzım geldiğini tasrih etmektedir. Bu tesisler, Bâbil hukukuna göre, daha ziyâde bir hibe mâhiyetindedir⁸. Bunlar ve Hititlerde gördüğümüz mümâsil dinî hayır müesseseleri, umûmî sûrette, vakfın ilk örnekleri gibi telâkki olunabilir. İslâm vakfiyelerinin sonunda, vakıf şartlarına riâyet etmeyenler hakkındaki lânet formülleri bile Bâbil hukuk vesikalarında aynıyle mevcuttur."¹⁰ Öte yandan Köprülü vakıf müessesesi hakkında yazdığı geniş bir tetkikte, "İslâm vakfının menşei açıklarken bunun eski Roma hukukundan değil Bizans hukukundan

(4) Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i sarîh tercümesi, VIII, s. 221.

(5) Şâfiî, K. Umm, III, s. 275, 280.

(6) Dussaud, la Pénétration des Arabes en Syrie, p. 123; Wellhausen, Reste arabischen Heidentems (in, Skizzen und vorarbeiten), s. 88.

(7) Reuben W. Budist vakıfları hakkında, Vakıflar Derg. II, s. 180. Çev. Meliha Tortak.

(8) A.g.e., s. 180.

(9) E. Cuq, Etudes sur le droit babylonien, Paris 1929, p. 75.

(10) Köprülü F., Tanıtma yazısı: Prof. E. Arsebük Mâmeleke istinat eden şahsiyet: Vakıf, s. 458, Vakıflar Derg. C. II, s. 458

esinlenerek geliştiğini ifade eder¹¹. Ona göre: Kur'an'da vakfa dâir hiçbir açık işaret bulunmamakla beraber, İslâm fâtipleri muhtelif hadislere istinaden bu müesseseyi Peygamber (s.a.s.) zamanına irca ederler. Bâzı İslâm yazarları, İbrâhim Peygamber tarafından yapılan vakıfların varlığından da bahsederler. Halbuki vakıf müessesesi Peygamber (s.a.s.)'in vefâtından sonra, Hicretin ilk asrında teşekkül etmiş ve ikinci asrın son yarısında hukukî şeklini almıştır. Kur'an'da ve Peygamber (s.a.s.) devrinde durumu şüpheli ve tartışmalı olan böyle bir hukukî kurum nasıl bu kadar büyük inkişaf gösteriyor, İslâmiyet'in verâset hakkındaki kat'i hükümlerini —kaçamaklı bir şekilde olsa bile— değiştirmek gibi ilk İslâm hukukçularını rencide edecek bir mâhiyet arzmesine rağmen, bu kurum nasıl olup da muhite uygun bir sistem hâline getiriliyor? Köprülü bunun sebebini, fetihler sebebiyle büyük ferdî servetler ve geniş toprakların doğması sonunda bilhassa Mısır ve Suriye'de bulunan bu toprakların "Bizans'ta kilise ve manastırların mülklerinde pek çok tatbik edilen bir nevi tasarruf şekli İslâm vakıf sistemine de girmiştir" diyerek, "İslâmiyetin hicrî birinci asırdaki târihi inkişafı, vakıf müessesesinin vücut bulması için icâbeden iktisâdî şartları hazırlamış ve mümâsil hıristiyan tesisleri İslâm fakihlerine vakfın hukukî esaslarını ve şekillerini vücûda getirmek için lâzım olan örnekleri vermişti" görüşünü savunmuştur.

Yine eski dinlerde ve uygarlıklarda vakıf konusuna dönersek, Anadolu'nun eski uluslarından olan Hititlerin kitâbeler hâlinde vakfiyelere sâhip oldukları Boğazköy'de yapılan kazılardan elde edilen belgelerin Türk - İslâm müzesinde korunduğu belirtilmiştir¹².

Türklerde İslâm öncesi vakıf konusu nasıl bir durumdaydı sorusu akla gelebilir. Ortaasya'da yaşayan Türklerin büyük bir uygarlık kurdukları kazılarla kanıtlanmıştır. Ama bunların sosyal yaşayışlarını aydınlatan belgelerden yoksunuz. Vakıf kurumunun ortaya çıkabilmesi için yerleşmiş bir topluluk olması, kişiler arasında ev, silâh ve bir-iki parça taşınır eşyadan daha geniş ölçüde özel mülkiyetin bulunması gerekir¹³.

Her çağda ve her toplumda dîni ve diğer sosyal gâyelerle yapılan tesislere bugünkü anlamıyla vakıf demek gerekmez. Vakfa benzer kurumlar eski devirlerde kavimlerde çok defa bir tapınak ve din adamları teşkilâtına lüzum gösteren dinler dolayısıyla doğmuştur.

Göçebe olarak yaşayan topluluklarda, Şamanizmin de özelliği dolayısıyla bugünkü anlamıyla vakıf kurumuna benzer kurumlara rastlayamayacağımız tabiidir¹⁴.

Vakıf hakkında mezhep imamlarının görüşü ise şöyledir: İmam-ı A'zam vakıf hakkında gâyet dikkatli davranmıştır. Bu dikkat ve hassasiyet Kur'an'daki miras âyetlerinin çiğnenmemesini hedef

(11) Köprülü F., Vakıflar Müessesesinin hukukî mahiyet ve tarihi tekâmülü, Vakıflar Derg. C. II, s. 1-37.

(12) Yücel Erdem, Vakıflar ve Vakfiyeler, "Orta-Doğu 10.XI.1974, s. 2.

(13) Ögel Bahaettin, İslâmiyet'ten önce Türk kültür tarihi, T.T.K. yay. Ankara, 1962.

(14) Hüseyin Hatemi, Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi, s. 12-3. (Bu fikir Prof. Landsberger'in Ankara Dil-Tarih Fakültesi'ndeki takrirlerinden naklen, Bkz: Kunter H. B., Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri üzerinde Mücmel Bir Etüd. s. 12, İstanbul 1933.

almaktadır. İmâm-ı A'zam vakfa cevaz vermekle beraber, lüzum ifade etmeyeceğini ve âriyet kabilinden olduğunu söyler¹⁵. Bu durumda vakfolunan mal vâkıfın mülkünden çıkmaz ve istediği zaman vakıftan geri dönebilir¹⁶. İmâm-ı A'zam vakfı bir müessesese olarak kabul eder.

Onun öğrencisi olan İmam Ebû Yûsuf vakfın ateşli bir taraftarı olarak hocasının kabul etmediği "ğallesi" yani geliri tamamiyle vâkıfa yani vakfeden kişiye âit olmak üzere vakıf tesisini bir hadise dayanarak kabul etmiştir. İmam Ebû Yûsuf, Hanefi mezhebindeki vakıf prensiplerinin esaslarını kurmuştur¹⁷. Kendisi bir hac esnasında Medîne'deki İslâm vakıflarını gördükten sonra, bu müessesenin İslâm ümmeti için çok faydalı olacağına kanâat getirmiştir.

Şâfiî, Ebû Hanife'den ayrı görüştedir. Şâfiî vakfın, mülkiyetinin, vâkıfın ve vârislerinin mülkiyeti olarak kalacağı hakkındaki görüşü reddeder.

İmam Şâfiî ve İmam Ahmed İbn-i Hanbel'e göre müebbed bir cihete vakfedilen bir mülk vâkıfın mülkünden çıkar. Halbuki Mâlikilere göre vakfedilen bir mal, başkasının mülküne girmezse de bâzı tasarruflar itibariyle vâkıfın ve vârislerinin mülkünden çıkmaz¹⁸.

Vakıf, insanların düşünebildikleri kurumların en hayırlısıdır. Vakıftan maksat şöyle sıralanabilir:

- 1 — Allâh'ın yanında bir mükâfata ulaşmak,
- 2 — Bir malı insanların yararına sunmak,
- 3 — Vakıf tesis etmekle eserini ölümünden sonra, o malın ayakta kalacağı sürece, devam ettirmek,
- 4 — Vakfedenin, eserlerinin kendisi için garanti edildiğine emniyet vermektir¹⁹.

Vakfın târih boyunca hangi alanlarda yapıldığına bir göz atalım:

Câmi, mektep, medrese, namazgâh, kütüphâne, imâret yani aşevi, kervansaray, hastahâne, esnaf loncaları, çeşme, sebil, kuyu, su yolu, dükkân, misâfirhâne, yol, köprü, kaldırım, helâ, çamaşırhâne, han, hamam, bedesten, türbe, iskele, deniz feneri, zorhâne, okçu ve güreşçi meydanları yani spor sâhaları yapmak, borçlulara yardım, esir ve köleleri âzad etmek, esirleri münâsibiyle evlendirmek, fakir kızlara çeyiz vermek, yoksullara odun, kömür almak, gıda yardımı yapmak, hizmetçilerin efendileri tarafından azarlanmaması için kurdıkları hâse ve kâpiarın yerine yenisini almak, hayvanları korumak, kuşlara yem parası ayırmak, hasta leyleklere bakmak, koyun cinsinin ve tohumların

(15) Vakf-ı lâzım: Vakfeden veya hâkim tarafından feshedilmesi caiz olmayan vakıftır.

(16) Berki Ali Himmet, Vakıflar, s. 5.

(17) Köprülü F., Vakıf Müessesesi, Vakıflar Dergisi, s. 4.

(18) Bilmen, Ö. N., İstihlât-ı Fıkhiyye Kamusu, C. IV, s. 172.
Berki A. H., Vakıflar, s. 43, dipnot: 2.

(19) Pesie, O., La théorie et la Pratique des habous dans le rite Malekite, p. 22.

ıslâhına çalışmak, gâzilere at yetiştirmek, sanata teşvik etmek, kumaş ütüsü için mengene tahsis etmek, ağaç dikmek, hapistekilere et ve karlı su vermek, borçtan hapse girenlerin borcunu ödemek, istihkâm, kale, top dökümü, askerî teçhizata, donanmaya yardım etmek, baharda öğrencileri kır gezisine götürmek, kitapların tashihini sağlamak, dağlara, ıssız yerlere geçit kurmak, insanın neye ihtiyacı varsa onu yapmak gibi daha akla gelmeyen ve fakat vakfiyeler okunursa hayretle karşılanan birçok vakıflar ulvî maksatlarla meydana getirilmiştir²⁰.

İslâm'ın ilk çağlarında vakıf tesisi henüz yayılmadığı için vakıf belgelerine az rastlanır. Hicrî 290 yılından önce bir kitâbe mevcut değildir²¹. Ancak, Hicrî V. yüzyıldan itibaren ismine vakfiye dediğimiz vâkıfın isteklerini, şartlarını içine alan ve hâkimin tescilini gerektiren belgelerle çok karşılaşırız. Bir vakfiye tanzim edilirken şu hususlar göz önünde tutulur:

- 1 — Allâh'a hamd ve senâ. Vakfın ecir ve sevâbı hakkında âyet ve hadîsler zikredilir,
- 2 — Vakfolunan mallar, yerlerinin belirlenmesi,
- 3 — Vakfolunan malların nasıl idare olunacağı,
- 4 — Vâridâtın kimler tarafından idare olunacağı,
- 5 — Vakfın kimler tarafından yönetileceği,
- 6 — Vakfın sıhhat ve lüzûmu ile hükmü,
- 7 — Şâhitler ve kadî'nin imzası.

Burada daha sonraları İslâm dünyasında ortaya çıkan âdi veya ehli vakıf denilen bir vakıf çeşidinden de, öneminden dolayı, bahsetmek gereklidir. Buna en eski örnek, Şâfiî'nin Fustat'taki evini, müstemilâtı ile soyundan gelenlere bırakmasıdır²².

Bu vakıfların gâyesi, esas dîni hayırlar yanında, nesline bir âkar bırakmak; siyâsî devrimlerin ve sosyal karışıklıkların olduğu zamanlarda zâlim hükümdar ve idarecilerin zapt ve müsâderesinden yâni el koymasından korumaktır. Bunun yanında âile vakfî tesis eden, mevkûfun parçalara bölünmemesini gözetirdi. Yine bir kimse, âilesi ve çocukları için vakıf tesis ederken, mevkûfun herhangi bir borç karşılığında alacaklıların eline geçmesine engel olurdu. Bu, Ebû Suûd'un 1474 yılında verdiği bir fetvâsı ile kınanmıştır²³.

Kısaca özetlersek, ulvî gâyeler paralelinde geliştirilen vakıflar, iktisâdî hayat için faydalı sonuçlar sağlamış, bütün sosyal hedefleriyle Osmanlı - Türk toplumunda en uygun şekline ulaşmış ve bu toplumda çok yararlı bir kurum olmuştur.

(20) Keskiöğlü, O., Vakıf Hizmetlerinin Çokluğu ve Önemi, Diyanet Gazetesi, sayı: 85.

(21) Cahen Cl. Reflexions sur le waqf ancien, studia Islamica, XIV, p. 41.

(22) Şâfiî, Kitabu'l-Umm, C. III, s. 281-83.

(23) Heffening, Vakf, E. I., IV, 1159 Morand M., De la Nature juridique du Hobous, p. 250 in (Etudes de droit musulman Algerien, Alger, 1910).